

המניין לבריאת העולם והתחלת השימוש בו

מבוא

- א. מניין בריאת העולם בספרות חז"ל
 - ב. מניין בריאת העולם בספרות הגאונים
 - ג. המניין לבריאת עולם הוא מניין ישיר קדום, או מניין רטרואקטיבי מאוחר?
 - ד. מקורות ראשוניים בהם נזכר המניין לבריאת העולם
 - ה. המחלוקת במניין לבריאת עולם בין בני מזרח לבני מערב
 - ו. הבעיה במניין שנות הבית השני
- סיכום

מבוא*

המניין לבריאת העולם הוא המניין המרכזי שעם ישראל משתמש בו היום, ולפיו עתה היא שנת תשע"ג, היא שנת חמשת אלפים ושבע מאות ושבעים ושלוש שנה לבריאת העולם. מלבד העדה התימנית שמשתמשת בכתביה גם במניין שטרות, כל עדות ישראל, ללא יוצאת מן הכלל, מונות כבר דורות רבים את השנים לפי המניין לבריאת העולם, או בשמו האחר – המניין ליצירה.

נראה, כי ר' יהודה הלוי ראה את מניין בריאת העולם כמניין שהתחיל עם בריאת אדם הראשון. בפי הכוזרי והחבר הוא שם מספר משפטים המתייחסים למניין זה¹:

אמר הכוזרי: גם זה תמה, אם יש אצלכם מניין ברור מבריאת העולם? **אמר החבר:** בו אנו מונים, ואין בין שני יהודים מחלוקת מהודו ועד כוש. **אמר הכוזרי:** וכמה אתם מונים היום? **אמר החבר:** ארבעת אלפים וחמש מאות. ופרטם מבואר בספר החומש שלנו מימות אדם ושת ואנוש, עד נח, עד שם ועבר, אל אברהם יצחק ויעקב עד משה. ואלה היו לב האדם וסגולתו, ולכל אחד מהם היו בנים, והשאר כקליפות: אינם דומים לאבות, ולא התחבר בהם העניין האלוקי, ונמנה המניין לאלה האלוקיים והיו יחידים ולא רבים, עד שהוליד יעקב אבינו שנים עשר שבטים, כולם ראויים לעניין האלוקי, ושבה האלוקות בקהל רב, ובהם היה המניין. ואנחנו קבלנו מנין שני הקדמונים ממשה, ונדע מה שיש ממשה ועד עתה. **אמר הכוזרי:** זה הפרט מרחיק

* כאן המקום להודות לתלמידיי שי שאולי ור' ישראל בלויגרונד על עזרתם בהגהת המאמר.
1 הכוזרי המבואר, עם תמצית שיעורי ר' דוד כהן, גוף הספר בתרגום ר"י אבן תבון, ערוך ע"י דב שוורץ, כרך ראשון, ירושלים התשס"ב, מאמר א, סימנים מד-מח, עמ' נז-סב.

המחשבה הרעה מן הלב מהכזב ומההסכמה. כי דבר כזה אי אפשר שיסכימו אליו עשרה מבלי שיתבלבלו ויגלו סוד הסכמותם או ידחו דברי מי שירצה לברר אצלם דבר כזה, כל שכן [ש]המונים רבים, והמניין קרוב, אין הכזב והשקר יכול להיכנס עליו.

תמצית דברי ריה"ל היא שהמניין נמנה בהתחלה אצל יחידים, עד היווצרות עם ישראל – אז פשט המניין בעם. **מלבד זאת** קבלנו את המניין המפורט של שני הקדמונים באמצעות משה, כלומר בתורה. אבל ר' דוד כהן זצ"ל ('הרב הנזיר') מעיר על הדברים² ש"לא תמיד היה מנין התאריך ברור מבריאת העולם", ובקצרה מתאר את ההשגות על קדמות המניין. גם על הקביעה שאין מחלוקת בין שני יהודים על המניין כותב ר' דוד כהן³ "וזה לא בדיוק. יש מחלוקת". במאמר זה יוצג בתמציתיות נושא התחלת השימוש במניין לבריאת העולם.

א. מניין בריאת העולם בספרות חז"ל

המניין לבריאת עולם כמעט ואינו מופיע בספרות חז"ל. המקומות היחידים בתלמוד בהם מופיע המניין לבריאת עולם הם שתי סוגיות העוסקות בחישובי קיצין: א. שלח ליה רב חנן בר תחליפא לרב יוסף: מצאתי אדם אחד, ובידו מגילה אחת כתובה אשורית ולשון קודש. אמרתי לו: זו מניין לך? אמר לי: לחיילות של רומי נשכרתי, ובין גנאי רומי מצאתיה, וכתוב בה לאחר **ארבעת אלפים ומאתים ותשעים ואחד שנה לבריאתו של עולם** העולם יתום, מהן מלחמות תנינים, מהן מלחמות גוג ומגוג, ושאר ימות המשיח. ואין הקדוש ברוך הוא מחדש את עולמו אלא לאחר שבעת אלפים שנה. רב אחא בריה דרבא אמר: לאחר חמשת אלפים שנה איתמר (סנהדרין צז, ב).

ב. במתניתא תנא אחר **ארבעת אלפים ומאתים ושלושים ואחת שנה לבריאת עולם** אם יאמר לך אדם קח לך שדה שוה אלף דינרים בדינר אחד אל תקח (ע"ז ט, ב). ופירש רש"י (שם): אל תקח. שהיא קץ הגאולה, ותקבץ להר הקודש לנחלת אבותיך, ולמה תפסיד הדינר?

הגר"א⁴ הגיה את הגמרא בסנהדרין ותיקן את המספר ל"ארבעת אלפים ומאתים ושלושים ואחד" במקום "ותשעים ואחד", והישווה אותה לגמ' בע"ז. נעיר כי מעיון בנוסח כתבי־היד אין תימוכין להגהת הגר"א. בכל אופן, שנת 4231 לבריאת עולם שהייתה

2 שם, עמ' נז.

3 שם, עמ' נח.

4 סנהדרין צז ע"ב, הגהות הגר"א, א. לטיבן של הגהות הגר"א ראה י"ש שפיגל, עמודים בתולדות הספר העברי – הגהות ומגיהים, אוניברסיטת בר־אילן רמת־גן, ירושלים תשנ"ו, פרק שלושה עשר, הגהות הגאון ר' אליהו מוילנא (הגר"א), עמ' 384–428.

אמורה לחול אי שם בעתיד (מנקודת המבט של החכמים שפעלו בתקופת התלמוד) היא השנה הראשונה למניין בריאת העולם המופיעה בתלמוד הבבלי, ולפי הגר"א גם היחידה.

מצאנו כמה מקורות בחז"ל בהם רשומים מספרים הסוכמים **תקופות המתחילות מבריאת העולם:**

א. 1656 שנים מאדם ועד המבול (סדר עולם פ"א)⁵:

מאדם עד המבול **אלף ותרי"ו שנים**, וזה פרטו, אדם ק"ל, שת ק"ה, אנוש צ', קינן ע', מהללאל ס"ה, ירד קס"ב, חנוך ס"ה, מתושלח קפ"ז, למך קפ"ב, ונח בן שש מאות שנה וגו'.

מספר זה מופיע גם בתנא דבי אליהו רבה פרשה כט (מהדורת איש שלום, וינה תרס"א): "משנוצר העולם ועד המבול אלף ושש מאות וחמשים ושש שנה", וכן בבראשית רבה דברי דור הפלגה:

אמרו: אחת לאלף ותרי"ו שנה הרקיע תתמוטט, אלא בואו נעשה לנו סמוכות אחד מצפון ואחד מדרום ואחד ממערב וכי'⁶.

וכן הוא בתנחומא פרשת נח (מהדורת בובר)⁷:

שפה אחת ודברים אחדים, דברים של חירופים היו מוציאים על הקב"ה, אלא שלא פירשו הכתובים, אלא רבותינו פירשו מקצתן; מה היו אומרים, אחר אלף שנים ויום אחד ושש מאות וחמשים ושש שנים מבול בא לעולם, והשמים מתמוטטין, והמים העליונים יפלו עלינו. אלא באו ונעשה לנו פרגוסין (=עמודים), שאם יפלו השמים יהיו מעמידין בהם.

ב. 2448 שנים מאדם ועד יציאת מצרים:

בשתי הפסיקות מובא מאמר שבו נזכר מספר זה⁸:

דאמר רבי סימון: חשבונותיך אלינו, כל אותם שני אלפים וארבע מאות וארבעים ושמונה שנים עד שלא יצאו ישראל ממצרים היה הקב"ה יושב וחושב חשבונות ומעבר עיבורים ומקדש את השנים ומחדש החדשים, עד שיצאו ישראל ממצרים ומסרם להם, שנאמר ויאמר ה' אל משה ואל אהרן לאמור החודש הזה [לכם], מהו לאמר, אמר להם מכאן ואילך הרי ראשי חדשים מסורים לכם.

5 סדר עולם רבה, מהדורת ר"ב רטנר, וילנא תרמ"ו (ד"צ ירושלים תשמ"ח) עמ' 1. במספר

כתבייד חסרה הפיסקה המפרטת את השנים "וזה פרטו, אדם ק"ל" וכו', ראה שם, הע' ג.

6 י' תיאודור וח' אלבק, מדרש בראשית רבה, ירושלים תשנ"ו, פרשה לח, עמ' 352.

7 ש' באבער, מדרש תנחומא, וילנא (ד"צ ירושלים תשכ"ד), ספר בראשית, פרשת נח, סימן כד, עמ' 53.

8 פסיקתא דרב כהנא פרשה ה [מהדורת מנדלבוים ניו-יורק תשכ"ב], ופסיקתא רבתי פרשה טו [וינא תר"מ]; הציטוט כאן מפסיקתא רבתי, והנוסח בפסיקתא דרב כהנא דומה.

רבינו חננאל בפירושו עבודה זרה טו, ב כותב:

אמר רב הונא בריה דרב יהושע: מאן דלא ידע כמה שני בשבוע לישאליה להאי תנא דסדר עולם⁹. דתני בתוספתא שחיטת קדשים וירושלמי מגילה סוף פרק ראשון: משנברא העולם עד שיצאו ישראל ממצרים אלפים ותמ"ח שנים, ומאהל מועד שבמדבר ארבעים שנה חסר אחת, ושבגלגל י"ד שנה, בשילה ש"ע שנה חסר אחת, בנוב ובגבעון נ"ב שנה, בבית העולמים ת"י שנה לבית ראשון ות"כ שנה לבית האחרון.

מלשון הר"ח נראה שהתנא של סדר עולם שהגמרא מזכירה אינו המחבר של ברייתת סדר עולם שבידינו, אלא הכוונה לקטע שמופיע בתוספתא במסכת שחיטת קדשים [=זבחים] ובירושלמי סוף פרק ראשון של מגילה המונה את שנות העולם¹⁰. הקטע שמופיע בר"ח אמנם מופיע בתוספתא זבחים (הנקראת בדפוס וילנא מסכת קרבנות) פרק יג הלכה ד¹¹ ובירושלמי מגילה פ"א הי"ג¹², אולם בשני המקומות האלו **לא מופיעה** הפסקה הראשונה המופיעה בגרסת הר"ח: "משנברא העולם עד שיצאו ישראל ממצרים אלפים ותמ"ח שנים". כמו כן במקומות הללו ימי נב וגבעון נחשבים **נ"ז** שנה ולא נ"ב. כך הוא גם נוסח הברייתא בבבלי זבחים קיח ע"ב שאותה לא הזכיר הר"ח¹³.

ג. 2400 שנים:

עוד מספר שנים הנמנה מבריאת העולם והקרוב למספר 2448 הוא המספר 2400, הנזכר בענין סכום כסף הכלים שתרמו הנשיאים בפרשת נשא (במדבר ז, פה); מדרש במדבר רבה (פרשה יד)¹⁴ מציין כי מספר זה מרמז למספר השנים שחלפו מאז בריאת העולם ועד שהתחיל משה להורות במצרים (אז היה בן 32 שנה, ולאחר 48 שנה הוציא את בני ישראל ממצרים בגיל 80):

כל כסף הכלים אלפים וארבע מאות. משנברא העולם ועד שהיה משה בן ל"ב שנה, שהתחיל להורות לישראל במצרים, אלפים וארבע מאות שנה.

- 9 כך היא גם גרסת רב האי גאון בתשובות הגאונים הרכבי סימן מה, בשינוי לנוסח שבגמרתנו שלא מזכיר את "תנא דסדר עולם".
- 10 ובהמשך דבריו כותב הר"ח "ויש אומרים דהאי תנא הוא דסדר עולם דתני במסכת קידושין" וכו', כלומר, ברור שהבין שהכוונה לא לברייתת סדר עולם הרגילה, והסתפק לאיזה ברייתא התכוונה הגמרא.
- 11 בתוספתא שבדפוסים. בתוספתא מהדורת צוקרמנדל נמצא בזבחים, פרק יג, הלכה 6, עמ' 499. במהדורת התוספתא החדשה של ח' פריימן על-פי כתב-יד וינה, חלק קדשים, בני ברק תשס"ט – תוספתא זבחים, פרק יא, הלכה ה (ו), עמ' עא.
- 12 דף עב ע"ד (ירושלמי דפוס ונציה), עמ' 758 (תלמוד ירושלמי, מהדורת האקדמיה הלשונית לעברית, ירושלים תשס"ה, המבוססת על כתב-יד לייזון).
- 13 לסתירה בין נוסח ר"ח לנוסחים האחרים נתייחס בע"ה במועד אחר.
- 14 במדבר רבה, דפוס וילנא (ד"צ ללא ציון שנת דפוס), פרשה יד, יח, עמ' 126.

ד. 3408 שנים מאדם עד בניין בית שני:

המספר 3408 הוא מספר השנים מבריאת העולם עד בניין בית שני, והוא נזכר בתנא דבי אליהו רבה באותה פרשה שהזכרנו לעיל, פרשה כט (מהדורת איש שלום, וינה תרס"א):

"מדורו של מנשה ועד שנבנה בית האחרון שיטה אחת, הרי שלשת אלפים וארבע מאות ושמנה שנה".

אנו פטורים כאן מהצורך להבחין בין מדרשים קדומים למדרשים מאוחרים, שהרי בכל המדרשים שנזכרו אין ולו אחד שניתן להסיק ממנו על קיום נהג פעיל של מניין לבריאת העולם. מספרי השנים היחידים המופיעים הם מספרי שנים הסוכמים תקופות מבריאת העולם.

בברייתת סדר עולם עצמה, שהיא הברייתא הכרונולוגית בה"א הידיעה, לא מוזכר כי אם המספר 1656 שהוא סכום השנים שמאדם עד המבול בלבד; מלבד ה"גוש" הזה, מאדם עד המבול, לא מופיע בסדר עולם גוש שנים נוסף המתחיל מאדם. אמנם נמצאים שם גושי-שנים נוספים אחר כך, אבל אף אחד מהם איננו מתחיל מאדם: מן המבול עד הפלגה ש"מ שנים (פרק א). מן המבול עד שנולד יצחק שצ"ב שנים (פרק א). תת"נ שנה עשו ישראל על הארץ משנכנסו לה עד שיצאו ממנה, שהן שבעה עשר יובלות שלמין (פרק יא). משחרב בית ראשון ועד שחרב בית אחרון, ע' לחורבנו ות"כ לבניינו (פרק כח) עד שנחרב.

אפשר אמנם לחבר את הסוכומים של התקופות השונות מהמקרא ומסדר עולם ולקבל את המניין לבריאת העולם, לדוגמה:

3828	=	420	+	70	+	850	+	40	+	400	+	392	+	1656
מאדם עד המבול		מהמבול עד יצחק		ארבעים שנה במדבר		שמונים וחמש שנה בגלות		שבעים שנה בבית שני		מספר שנות העולם עד חרבן בית שני		שנים שבעים		מספר שנות העולם עד חרבן בית שני

אולם התנא של סדר עולם אינו עושה זאת, ומכאן שהמניין הזה לא היה בעל משמעות מעשית בעיניו.

לסיכום הממצאים בתקופת חז"ל: מספר שנה המבוסס על מניין לבריאת העולם מופיע פעמיים בתלמוד הבבלי (ולדעת הגר"א אחד הוא). במקורות מסוימים קיימים מספרים סוכמים מבריאת העולם (1656, 2400, 2448, 3408), אבל אף אחד מהם איננו מגיע לתקופת המשנה והתלמוד. למרות מגבלותיה של דרך הראיה מן ההיעדר, מתבקש לטעון שטרם התקבל בישראל המניין לבריאת העולם¹⁵.

15 המניין לבריאת העולם לא מוזכר במקומות בהם עסקו חז"ל במניינים, למשל ירושלמי ר"ה

ב. מניין בריאת העולם בספרות הגאונים

בחיבור המכונה "סדר עולם זוטא" נעשה שימוש נרחב במניין לבריאת העולם¹⁶.
כך הוא מונה¹⁷:

מאדם עד המבול אלף ושש מאות וחמשים ושש שנים. ומן המבול ועד הפלגה
שלש מאות וארבעים שנה, היא שנת אלף תתקצ"ו ליצירה. ומן הפלגה עד
שנולד יצחק אבינו חמשים ושנים שנה, היא שנת ב' אלפים ומ"ח ליצירה.

הוא הראשון שמחבר את התקופות, ומציין את התאריך ליצירה. ושם בסוף הפרק
הראשון (מהד' גרוסברג) מופיע¹⁸: ומשחרב הבית עד עכשיו אלף וחמשים ושלוש שנה.
והם בכלל ארבעת אלפים ושמונה מאות ושמונים ואחת שנה ליצירה.
המהדיר שם (עמ' ג, הע' ה) מניח שהדברים הם תוספת מאוחרת, שכן התאריך
האחרון הנזכר בחיבור זה (בפרק י) הוא תנ"ב לחורבן הבית, ד"ר"פ ליצירה – בתאריך
זה עלה מר זוטרא בר זוטרא ראש הגולה מבבל לא"י והתמנה למשרת ראש סנהדרין
(עמ' נה-נו), ואף שזוכרים שם שמונה דורות נוספים – לא מסתבר ש-8 דורות יפרנסו
601 שנה. לכן מסיק גרוסברג ש"יד ספר [נדצ"ל: סופר] מאוחר שלטה בסדר עולם
וציין זמנו על הגיליון לעצמו ואח"כ הכניסו בפנים הסדר עולם. ומצינו לכמה ספרים
קדמונים שהספר [נדצ"ל: הסופר] רשם זמנו...¹⁹. גרוסברג מציין לתופעה דומה בתנא
דבי אליהו, והתופעה מוכרת ממקורות נוספים²⁰.

פ"א ה"א, נו ע"ב (דפוס ונציה), עמ' 659 (מהד' האקדמיה). שם נזכרו: (א) מניין ליציאת
מצרים. (ב) מניין לבנין הבית (הראשון). (ג) מניין לחורבן הבית (הראשון). (ד) מניין למלכי
האומות. במקבילה במכילתא דרשב"י (מהדורת אפשטיין, ירושלים תשל"ט, פרק יט, א)
נוסף גם המניין למלכי ישראל לפני המניין למלכי אומות העולם. במשנה גיטין ח, ה נזכרים
חמשה מניינים פסולין לעניין כתיבת הגט: (א) מלכות שאינה הוגנת. (ב) מלכות יון. (ג) לבנין
הבית. (ה) לחורבן הבית. מסתבר ששני האחרונים הם לבית השני. הר"ן על המשנה (גיטין,
מב ע"א בדפי הרי"ף ד"ה 'ועכשיו') לומד מכך שהמניין לבריאת העולם שאיננו מופיע
במשנה הרי הוא כשר. מדבריו משמע שסבר שבזמן המשנה כבר מנו לבריאת העולם, וראה
להלן בדברי ר' עזריה מן האדומים על הר"ן. בסוף ברייתת סדר עולם (פרק ל) מופיעים
המניין לשטרות (= המניין למלכי יון) והמניין לחורבן הבית השני. שני מניינים אלו מופיעים
גם בבבלי עבודה זרה ט ע"א.

16 סדר עולם זוטא, מהד' נויבאוואר, בתוך: א' נויבאוואר, סדר החכמים וקורות הימים, ב,
אוקספורד תרנ"ג, עמ' 68-88; סדר עולם זוטא, מהד' גרוסברג, לונדון תר"ע. במהדורת
גרוסברג החיבור חולק לפרקים ונוסף עליו מבוא ופירוש.

17 מהד' נויבאוואר (לעיל הע' 16), עמ' 68; מהד' גרוסברג (לעיל הע' 16), פרק א', עמ' א.

18 מהד' נויבאוואר שם; מהד' גרוסברג שם עמ' ב-ג.

19 דברים כמעט זהים כתב ר' דוד גאנז בספרו צמח דוד. ראה דוד גאנז, צמח דוד, מהד' מ'
ברויאר, ירושלים תשמ"ג, עמ' 119-120.

20 ראה ח"י בורנשטיין במאמרו "תאריכי ישראל", התקופה ח' (תרפ"א), עמ' 322; הנ"ל 'חשבו

החיבור סדר עולם זוטא לא נחקר עדיין כל צורכו. הוא יוחס לר' יוסף טוב עלם שחי בימי רבינו גרשם²¹, אולם ר' דוד גאנז כתב: "ואני הכותב שמעתי מפי הגאון מהר"ר סיני בר בצלאל יצ"ו, שקבלה בידו שמחבר סדר עולם זוטא היה אחד מהגאונים או חכם אחר בזמנם"²².

ש"ז שכטר פרסם בכתב העת *MGWJ* (כרך 39, 1895) עמ' 23–28, נוסח אחר של סדר עולם זוטא ובו מופיע המשפט: "מאדם עד היום הזה שהוא אחד עשר לחדש כסליו שנת השמיטה ושנת ד' אלפים וחמש מאות וששים וארבע לבריאת עולם"²³. שנת 4564 היא שנת 804 לספה"נ, ותאריך זה מקדים ב-317 שנה את התאריך המצוי בסדר עולם זוטא נוסח נויבאוואר/גרוסברג²⁴.

בדיקת כתביהם של גאוני בבל מעלה שהגאונים בבבל לא השתמשו במניין לבריאת עולם, אלא במניין שטרות. ניקח לדוגמה את אגרת רב שרירא גאון. אגרת רש"ג היא המקור הכרונולוגי החשוב ביותר על תקופת המשנה, התלמוד, הסבוראים והגאונים. באגרת זו מוזכרים כל התאריכים הכרונולוגיים מתחילת תקופת האמוראים ועד ימי רב שרירא גאון, אביו של רב האי גאון. כל התאריכים הללו מופיעים לפי מניין שטרות, ואין המניין לבריאת עולם מוזכר באגרת אפילו פעם אחת! דומה הדבר גם בחיבור סדר תנאים ואמוראים, שגם בו כל התאריכים נזכרים לפי מניין שטרות²⁵.

עם זאת מצינו שהגאונים התייחסו לעתים למניין הבריאה (למרות שלא מנו בו בפועל). דברי רב סעדיה גאון ורב האי גאון אודות המניין לבריאת העולם צוטטו על-ידי ר' אברהם בר חייא הנשיא בספר העבור (מאמר ג שער ז). הגאונים פוחדים שנה אחת מהמניין הנוכחי לבריאת העולם, והתייחסות קצרה לעניין תבוא בהמשך מאמר זה.

בתעודות מארץ ישראל אנו מוצאים את המניין לחורבן בית המקדש השני, ללא

- שמטים ויובלות', התקופה י"א (תרפ"א), עמ' 245, הע' 1; ד' רוזנטל, משנה עבודה זרה: מהדורה ביקורתית בצירוף מבוא (דיסרטציה), ב' כרכים, ירושלים תשמ"א, עמ' 98.
- 21 ר' דוד גאנז (ראה לעיל הע' 19), עמ' 120. מקורו של ר' דוד גאנז הוא "לקוטים המחוברים לספר יוחסין" בדף קס"ד. המהדיר מ' ברויאר ציין שם בהע' 53 שנוסח היוחסין הוא "סדר עולם, ושמה כיוון לחיבור סדר תנאים ואמוראים".
- 22 ר' דוד גאנז, (ראה לעיל הע' 19), עמ' 120.
- 23 כתב־יד זה מצוי גם היום וראיתו במכון לתצלומי כתב־יד עבריים שבספריה הלאומית. הפרטים הביבליוגרפיים שלו: בעבר כתב־יד פרמא (דה רוסי 541), והיום לפי (המכון לתצלומי כתב־יד בירושלים) הוא פרמא – פלטינה 13/2342.
- 24 לאזכור שנת השמיטה יש משמעות מיוחדת, ונראה שכתב יד זה הוא שגרם לרבינו תם לחזור בו משיטתו על מועד שנת השמיטה. אולם אין כאן המקום להאריך.
- 25 מהדורה מדעית של סתו"א יצא ע"י הרב קלמן כהנא בפרנקפורט תרצ"ה (i). עותק אלקטרוני של החיבור מצוי באתר Hebrewbooks.

ציון מניין השנים לבריאת עולם. עשרות המצבות שנתגלו בצוער מכילות תאריך הנושא שנה לחורבן ושנה לשמיטה, אך לא שנה לבריאת העולם²⁶. המצב בארץ ישראל ובבבל מתאים לקטע המופיע בסוף ברייתת סדר עולם רבה (פרק ל): "מכאן ואילך צא וחשוב לחרבן הבית, ובגולה כותבין בשטרות למנין יוונים"²⁷, שממנו יוצא כי בין בארץ ישראל ובין בחו"ל לא מנו למניין בריאת עולם, אלא בא"י מנו למניין החורבן, ובבבל למניין שטרות. לכן השאלה הנשאלת היא האם המניין לבריאת עולם מסמל מניין רציף שהחל מאדם הראשון, או שהוא חישוב רטרואקטיבי של הזמן שעבר מאז בריאת העולם לפי מה שמפורש במקרא ולפי פרשנות חז"ל?

ג. המניין לבריאת עולם הוא מניין ישיר קדום, או מניין רטרואקטיבי מאוחר?

הראשון שפקפק בקדמותו של המניין לבריאת עולם הוא ר' עזריה מן האדומים (דה"רוסי) בספרו "מאור עינים"²⁸. הוא הבחין שאין המניין לבריאת עולם מופיע בתנ"ך, וגם המשנה והברייתות שהזכרנו לעיל אינם פורטים אותו כאחד המניינים

26 על מצבות צוער ראה במאמרים הבאים: *PEFQS*: A.E. Cowley, "A Jewish Tombstone", pp. 207-210 (1925); י' ברצבי, "שתי כתובות קברים יהודיות-אראמיות מסביבות צוער", ידיעות החברה לחקירת ארץ ישראל ועתיקותיה י (תש"ג), עמ' 35-38; א"ל סוקניק, "מצבות יהודיות מצוער", קדם ב (תש"ה), עמ' 83-88; א' הלוי פרנקל, הערה לכתובת ג' מצוער, קדם ב (תש"ה), עמ' 89; מ"ד קסוטו, "התאריכים שבכתובות צוער", קדם ב (תש"ה), עמ' 90-91; א"א עקביא, "ערכן של כתובות צוער לכתובות צוער", קדם ב (תש"ה), עמ' 92-98; מ"ד קסוטו, "הכתובות העבריות של המאה התשיעית ביוניסיה", קדם ב (תש"ה), עמ' 99-120; J. Naveh, "Another Jewish Aramaic tombstone from Zoar", *HUCA* 56 (1985), pp. 103-116; J. Naveh, "The fifth Jewish Aramaic tombstone from Zoar", *Liber Annuus* 37 (1987) pp. 369-371; י' נוה, "מצבות צוער", תרביץ סד (תשנ"ה), עמ' 477-497; י' שטרן, "מצבות חדשות מצוער (אוסף מוסיוף)", תרביץ סח (תשנ"ט), עמ' 177-185; י' נוה, "עוד על מצבות צוער", תרביץ סח (תשנ"ט), עמ' 581-586; י' נוה, "שבע מצבות חדשות מצוער", תרביץ סט (תש"ס), עמ' 619-635; י' נוה, "שתי מצבות קבר מצוער מאוסף מוזיאון הכט - הכתובות הארמיות", מכמנים 15 (תשס"א), עמ' 5-9; ח' כותן וי' פרייס "מצבת קבר דו לשונית מצוער מאוסף מוזיאון הכט - הכתובת היוונית", מכמנים 15 (תשס"א), עמ' 10-12; S. Stern, *Calendar and Community: A History of the Jewish Calendar, 2nd cent. BCE - 10th cent. CE*, Oxford 2001, pp. 87-97; י' שטרן וח' משגב "ארבע מצבות נוספות מצוער", תרביץ עד (תשס"ה), עמ' 137-151; H. Misgav, "Two Jewish tombstones from Zoar", *Israel Museum Studies in Archaeology* 5 (2006), pp. 35-46.

27 סדר עולם רבה, (לעיל הע' 5), עמ' 143-144.

28 ר' עזריה מן האדומים, מאור עיניים, מנטובה של"ד, פרק כה, דף צה ע"א ואילך.

הנהוגים בעם ישראל. גם כשמשנה רבינו כתב את התורה הוא לא ייחס את המאורעות לסדר בריאת העולם, ובלשונו של ר' עזריה:²⁹

והו קדם תתבוננו, שעם היות כי במשך סיפורי התורה נודע סך השנים שעברו מן היצירה עד זמן הינתנה, הנה היא לא ייחסה שום סיפור לעת מסוים, רק לצאת ישראל ממצרים כמו שיתבאר בסמוך, לא ליצירה כאשר היה מן האפשר. ואף בסיפור הבריאה עצמה, תחת אומרו "היום אלפים תמ"ח שנים ברא אלוקים את השמים" וגו' – סתם ואמר "בראשית" וגו'.

אמנם כבר בדברי חז"ל מופיע פיסקה ממנה משתמע כי התורה מונה רק את ימי הבריאה עצמה לבריאת העולם, ותו לא. בבראשית רבה סוף פרשה ט, על הפסוק ויהי ערב ויהי בקר יום הששי (בראשית א, לא): "אמר ר' סימון בר מרתא: עד כאן מונין למנינו של עולם, מיכן ואידך מונין למנין אחר". כן מביא ר' עזריה שורה של הוכחות מאותם מקורות שהבאנו לעיל ודומים להם, למשל אגרת רב שרירא גאון שנכתבה על ידו בשנת אלף ורצ"ח (1298) לשטרות (= 4747 לבריאת העולם = 987 לספה"ג), וכל התאריכים שם מנויים לפי מניין השטרות ולא לפי מניין בריאת העולם, שלא נזכר באגרת אפילו פעם אחת.

ר' עזריה מעלה בהמשך הפרק שתי השערות מתי התחילו להשתמש במניין לבריאת עולם:³⁰

הרי שנוכל לומר כי המניין ליצירה הוחל בעמנו לפי הנראה אחרי רב שרירא גאון פחות משש מאות שנים והנה (=עד הנה; ספר מאור עינים נדפס במנטובה בשנת ה'של"ד, כלומר 587 שנים אחר זמן כתיבת אגרת רש"ג). וסיבת זה לדעתי היתה מה שראו האחרונים כי מלכות יון נשתקע מן העולם, ואין אנו בעבודתנו שוקדים יחד תחת מלכות אחת לדרוש שלומה בלבד, אבל מתהלכים תמיד מממלכה אל עם אחר. ובכך בחרו לעזוב את המנהג ההוא וליחס המנהג אל התחלה אשר תזכיר אותנו מלכות שמים, כי הנה כל מלך רב ושליט כדבר הר"ן ימחול על כבודו בגללה.³¹

או נאמר שאופן המספר הזה הוחל למרבה בסוף הגמרא הבבליה בהתחדש סדר הקביעות בעמנו. כי הנה תראה להרמב"ם בהלכות קדוש החדש פרק ה' איך קדמונינו קדשו תמיד החדשים על-פי הראיה ועברו את השנים כפי הזמן והצורך עד ימי אביי ורבא. כי אז מעוני ומרוב חורבן ארץ-ישראל נפל פחד היהודים עליהם שיסתלק ממנה בית דין קבוע אשר המשרה הזאת על שכמו להיות המקום גורם כמבואר בששי מפרקי ר' אליעזר וסוף ברכות ופ"ק דסנהדרין, וכמו שהוא רמב"ם ז"ל באר גם כן בספר המצות שלו סימן קנ"ג.

29 שם, דף צה ע"א.

30 שם, דף צו ע"א.

31 ראה לעיל הע' 15.

ונגע ה' בלב ראשי הגולה וסדרו לנו חשבונות הקביעות והעבור אשר אנו מחשבים לעת עתה, באופן שנמצא כל ימי גלותנו קבועים ומעברים מכח בית־דין יפה אשר היה בארץ...

ובכן קרוב הוא להיחשב כי בהפוכי מטרותא וגלגול הסדרים ההמה ראה כמו כן ר' הלל ובית־דינו הנזכרים לבלתי ימנו עוד למלכות יונים ולשטרות כימי קדם ושנמנה ליצירה מטעם האמור למעלה... ואמנה לפי הנראה נמשך גם כן זמן רב אחר ר' הלל הנזכר (אם היה שהמנין ליצירה הוחל ממנו כאמור) שעדין בקצת הגלילות היו מונים לשטרות.

...ולא נתפלא על המספרים האלו לשטרות איך נהגו בם כמה דורות אחרי ר' הלל ורב שרירא הנזכרים, כי הלא יציאת מנהג ישן מפני חדש ובפרט באומה מפוזרת קשה הוא בלתי ימים לאורך. אמנה במשך הזמן תפוצות ישראל מעט מעט קיימו וקבלו ההשתנות ההוא. ובאשר אין זכרון לראשונים, רבים יחשבו כי המניין ליצירה מסיני ומני קדם בא, ובאמת איננו רק חדש מקרוב כמו שזכרנו.

ר' עזריה מדבר אם כן על שתי נקודות זמן אפשריות שבהם החל השימוש במניין לבריאת עולם, אחת מאוחרת והאחרת מוקדמת:
א. אחרי תקופת הגאונים.

ב. רבי הלל הנשיא שייסד את הלוח העברי הקבוע בשנת תר"ע (670) לשטרות (= 4119 לב"ע = 359/358 לפי מניין הנוצרים) הנהיג גם את השימוש במניין לבריאת עולם.

אמנם אפילו אחרי נקודות הזמן המאוחרת עדיין השתמשו במניין שטרות, כפי שרבי עזריה עצמו מראה שאפילו נכדו של הרמב"ם ר' דוד הנגיד מציין את שנת פטירת אביו (ר' אברהם בן הרמב"ם) במניין שטרות א'תקס"ו (1566 = 5015 לב"ע = 1255 לספה"נ). לכן תולה ר' עזריה את המשך הופעת מניין שטרות בתקופה מאוחדת באיטיות התפשטותו של המניין לבריאת עולם, שנבעה כתוצאה מהפזורה היהודית הרחבה בגלות.

ד. מקורות ראשונים בהם נזכר המניין לבריאת העולם

מלבד התאריך או שני התאריכים הנזכרים בתלמוד, מצינו שימוש במניין לבריאת העולם בתעודות הבאות:

המקור שבו נזכר המניין לבריאת עולם אחרי התלמוד הוא החיבור המדרשי האסטרונומי-אסטרוולוגי "ברייתא דשמואל". ברייתא זו שהייתה ידועה לחלק מהראשונים, התפרסמה ע"י המעתיק ר' נתן עמרם בסלוניקי בשנת תרכ"א (5621 = 1861 לספה"נ). בריש פרק ה כתוב שם:

בשנת ארבעת אלפים וחמש מאות ושלושים ושש שנה שו חמה ולבנה שמיטות

ותקופות, ולא נשתייר לחמה אלא שעה אחת גדולה בלבד. מן ארבעת אלפים וחמש מאות ושלושים ושש שנה ואילך שנה ראשונה למולד לבנה בתשרי בתחילת ליל ד'.

השנת 4536 מופיעה אמנם בלי האיזכור 'לבריאת העולם', אולם ברור מהמשך הברייתא ומצורתו של מספר זה, מעל 4000 שנה, שתחילתו בבריאת העולם. גם מהנתונים על המולדות אפשר להוכיח שמדובר במניין שמתחיל בבריאת עולם, ומשלים מחזור של 4536 שנה³².
תאריך קדום נוסף נזכר לעיל – 4564 לבריאת העולם – בנוסח סדר עולם זוטא כ"י פרמא דה'רוסי.

המקורות הבאים בהם נמצא המניין לבריאת עולם הם מצבות יהודיות שנמצאו בוינוסה איטליה, ונושאות את התאריכים 4582 ו-4587 לבריאת עולם³³. במצבות אלו מופיע גם מניין לחורבן בית שני. אחר שנים אלו אפשר למצוא את השנה 4595 לבריאת העולם במכתב המיוחס לראש גולת בבל (מכתב זה מכיל גם את השנה המקבילה לשטרות 1147)³⁴. מאז אפשר למצוא יותר ויותר מקורות המזכירים את המניין לבריאת העולם.

32 כפי שהוכיח א"א עקביא במאמרו "ברייתא דשמואל כתעודה לתולדות העיבור", מלילה ה (תשט"ו), עמ' 119–132. אמנם ר' אליהו בלר בדק שוב את המקורות המצטטים את הקטע הזה, והראה שהראשונים כלל לא גרסו כאן בשנת ארבעת אלפים וחמש מאות ושלושים ושש: ר' אברהם בר חייא השמיט את משפט הפתיחה המציג את עיקר שנת 4536, והעיקר בו נקב הוא עיקר בריאת העולם. באופן דומה ר' אברהם אבן עזרא בפירושו לשמות יב, ב מציג את חישוב המולד מעיקר **בריאת העולם**, ולא מזכיר כלל את שנת 4536. מכאן מסיק בלר כי הנוסח המקורי לא הכיל את עיקר שנת ד'תקל"ו, וזה היה הנוסח שהיה לפני ראב"ח וראב"ע. הנוסח של ברייתא דשמואל שלפנינו (מהדורת נתן עמרם תרכ"א) הוא וריאנט שעבר שיכתוב סמוך לשנת 4536; מהותו של השיכתוב הוא תיקון של חשבון המולד והתחלתו אחרי שחלפו 4536 שנים מבריאת העולם, אולם חשבון התקופה נשאר כמו שהיה בנוסח המקורי. ראה E. Beller, "Ancient Jewish mathematical astronomy", *Archive for* 51-66 (1988), pp. *History of Exact Sciences* 38. ושם בייחוד עמ' 55–56. אני מקבל את דבריו של בלר במלואם, אולם ברצוני להדגיש שהם אינם מהווים סתירה למה שאני טוען: אחד המעבדים של ברייתא דשמואל שחי אחרי שנת 4536 וככל הנראה בסמוך לה עשה שימוש במספר זה במשמעות של תאריך ליצירה, שכן בשנה זו התלכדו מחזורים מסוימים, כפי שציין עקביא.

33 ראה מ"ד קסוטו, "הכתובות העבריות של המאה התשיעית בוינוסה", קדם ב (תש"ה), עמ' 99–120.

34 על המכתב ראה באריכות במאמרי: ש' ואלטר, "בחזרה למכתב ראש הגולה: עיון מחדש בכללי הלוח העברי באמצע תקופת הגאונים", יד יצחק, בעריכת ש' ולטר, כרם ביבנה תשס"ג, עמ' 170–244, ושם גם ביבליוגרפיה למחקרים קודמים בנושא.

ה. המחלוקת במניין לבריאת עולם בין בני מזרח לבני מערב

מלבד שאלת קדמות המניין לבריאת עולם, התקיימה מחלוקת בין בני מזרח – אנשי בבל, לבני מערב – אנשי ארץ-ישראל, לגבי שנה אחת במניין לבריאת העולם. בעת כתיבת המאמר הזה, בשלהי שנת תשע"ב, עם ישראל מונה 5773 שנים לבריאת עולם. המניין שאנו מונים בו הוא המניין של בני ארץ ישראל, והוא זה שתקבל לבסוף בכל העם היהודי. אולם בני בבל בתקופת הגאונים מנו שנת אחת פחות מאשר בני ארץ ישראל, ולפי מניינם היום רק 5772 לבריאת עולם. קיימים כמה הסברים לסיבת המחלוקת, וכאן נביא את הפשוט שבהם, המובא בתוספות במסכת ראש השנה (ח ע"א ד"ה לתקופות): העולם נברא ביום ראשון כ"ה באלול, ואדם הראשון נברא ביום השישי א' בתשרי של השנה הבאה. אם כן שבעת הימים שבהם נברא העולם מפוצלים בין שתי שנים – חמשת ימי הבריאה הראשונים חלו בתאריכים כה-כט אלול של שנה 1, ואילו יום השישי שבו נברא אדם הראשון ויום השבת שייכים לשנה הבאה אחריה. אולם ה"שנה" הראשונה יש בה רק חמישה ימים, כי היא מתחילה מכ"ה באלול, ולא בראש השנה. אנשי ארץ-ישראל הלכו לפי הכלל התלמודי "יום בשנה חשוב שנה" (בבלי ר"ה י ע"א), ואם אין שנה – אז "יוצרים" אותה; ואכן בשנת 1 לבריאת העולם לפי מניין בני א"י, שהוא המניין שאנו מונים לו היום, היו רק חמישה ימים, ואנשי א"י התייחסו לשנה זו כאילו היא שנה לכל דבר. והנה, בלוח היהודי קיים מחזור קבוע של 19 שנה. ניתן לחשב באופן תיאורטי את מולד תשרי שנת 1 [שבמצאיות לא היה, שהרי עדיין לא נברא העולם!] כאילו העולם נברא בא' בתשרי שנת 1 ולא בכ"ה באלול שנת 1. לשנה דמיונית זו שהיו בה רק 5 ימים בפועל, שמבחינה חשבונית מתייחסים אליה כ'שנה' לכל דבר עם מספר רגיל של ימים וחשבון מולדות (למרות שהשמש והירח לא היו קיימים), מצאו גם שם הולם – "שנת תהו", כי בעצם היא מייצגת כביכול את המצב שקדם לעולם – "והארץ היתה תהו ובהו" (בראשית א, ב). יום שישי בשבוע הבריאה שבו נברא אדם הראשון שייך כבר לשנה הבאה, שנת 2 לבריאת עולם לפי מניין בני מערב [=בני א"י] שהוא גם מניינו עתה. אולם בני מזרח לא נהגו כך; הם התעלמו מחמשת ימי הבריאה הראשונים, ושנה 1 אצלם התחילה ביום בריאת האדם, שהיא כאמור תחילת שנת 2 לבני מערב. הנושא נדון גם בדברי הגאונים שהוזכרו לעיל, וכן בשו"ת רלב"ח סימן קמו, בדרישה חו"מ סימן סז, ובביאור הגר"א לשו"ע חו"מ סימן סז (ולו הסבר אחר, ואין כאן המקום להאריך).

ו. הבעיה במניין שנות הבית השני

מנקודת המבט של הכרונולוגיה היהודית המקובלת עמד בית שני 420 (או 421) שנה. אמנם לפי תוצאות המחקר ההיסטורי עמד בית שני תקופה יותר ארוכה: שנת שש לדריוש הראשון, בה הסתיים בנין הבית השני, מתוארכת ברמה גבוהה של ודאות

לסביבות שנת 516 לפני ספירת הנוצרים, וחורבן בית שני מתוארך לשנת 70 לספירת הנוצרים, כך שבית שני עמד כנראה 586 שנה³⁵. עם זאת יש להדגיש שכאשר אנו עוסקים בדברי הראשונים והאחרונים יש ללמוד את דבריהם מנקודת מבטם, ואין לערב כלל את המחקר ההיסטורי שהשתמש בכלים אחרים לבחינת התקופה³⁶.

נדגיש כאן, בניגוד לטעות נפוצה, שלהבדל בשנים אין שום משמעות באשר לקביעת שנת השמיטה כהלכה: היסוד לחשבון השמיטות העכשווי מבוסס על כך שבית שני חרב במוצאי שביעית, כך ששנת ג'תת"ל, היא שנת 70 (תחילתה – סוף 69) לספירתם, הייתה מוצאי שביעית, כשיטת הרז"ה ב"מאור הגדול" לע"ז ט, א. אף לשיטת הרמב"ם (ראה הלכות שמיטה ויובל פרק י) שהקדים את החורבן לשנת ג'תתכ"ט – 69 (תחילתה סוף 68), שנה זו היא השנה הראשונה לחשבון השמיטה, כי הרי הוא מפרש ששנת "מוצאי שביעית" היא השנה המתחילה מתשרי שאחרי שנת החורבן, כפי שצינו לעיל, ולמרות השוני בשנת החורבן בין שיטתו לשיטת הקודמת – חשבון השמיטה עולה אחד. במקום אחר הוכחתי בהרחבה שבית שני חרב באב שנת 70 לספה"נ³⁷. העובדה כי שנה זו הייתה מוצאי שביעית (כשיטת הרז"ה) משמשת כתאריך העוגו המוצק ביותר באשר לחשבון השמיטה העכשווי.

ר' עזריה מן האדומים (דה רוסו) היה הראשון שעורר על בעיית ההבדל הכרונולוגי בין המסורת היהודית המקובלת לבין הכרונולוגיה ההיסטורית. בספרו מאור עינים חלק "ימות עולם" הראה ר' עזריה שקשה לקבל את הדעה שימי מלכות פרס היו 52 שנה. הקושיות שהציג הסתמכו על מקורות יהודיים וגם על מקורות נוכריים. שלשלת הכהנים שנזכרה בספר נחמיה יב, י-יא מונה במשך התקופה הפרסית שישה דורות, וקשה להניח שבמשך 52 שנה פעלה שושלת של שישה כהנים גדולים, בן אחר בן. חז"ל זיהו את כורש דריוש וארתחשטא כמלך אחד, אולם ר' זרחיה הלוי בפירושו המאור הקטן למסכת ראש השנה (על דף ג, ב ד"ה מצאתי) כתב "שהפירוש הנכון לפי הפשט... שלושה מלכים היו". ממקורות נוכריים הובאו ספרי היסטוריונים שמהם עולה כי מלכות פרס נמשכה למעלה ממאתים שנה.

דברי ר' עזריה מן האדומים עוררו פולמוס חריף, כמו גם גישתו הכללית למהימנות המדעית וההיסטורית של דברי חז"ל. היו שהחרימו את ספרו ואסרו את הקריאה בו לחלוטין (חכמי צפת). היו שהטילו רק הגבלה שאין לקרוא את הספר לפני גיל 25

35 יש להעיר כי אין שנת 0 במניין הנוצרי – משנת 1 לפסה"נ עוברים ישר לשנת 1 לספירתם. לסיכום בענין הסתירה הכרונולוגית בתיארוך ימי הבית השני עי' בספרו של אדגר פרנק: Frank Edgar, *Talmudic and Rabbinical Chronology*, N.Y. 1956. עמ' 9-10 הערה 1, ועמ' 20 הערה 23.

36 ראה עתה דברי הרב פרופ' ש"ז הבלין, מסורת התורה שבעל-פה, ירושלים תשע"ב, עמ' 10, הע' 2.

37 טרם פורסם. ראה לעת עתה א"א עקביא, "קביעת זמני שני המקדשים וחורבנם", תרביץ לט (תש"ל) עמ' 349-355. י' לוינגר, "חיזוי הראייה של הירח החדש: שיטת הרמב"ם, לאור ההלכה ומדע-זמננו", תחומין יד (תשנ"ד), עמ' 473-500, בסוף מאמרו.

וללא רשות מחכם העיר (חכמי איטליה). המהר"ל מפראג תקף את הספר קשות בבאר השישי של "באר הגולה". עם זאת רבים מחכמי ישראל בדורות הבאים השתמשו בספרו וציטטו מדבריו, כגון: בעל תוספות יום טוב, מהר"ץ חיות ועוד.

נזכיר כאן מקצת מקורות שעסקו בנושא:

מיטשל פירסט ריכז בספרו 'Jewish History in Conflict' את השיטות השונות ביחס לבעייה הכרונולוגית.³⁸ למעוניין לראות את האישים והשיטות שהתמודדו עם הנושא מומלץ לעיין בספר מקיף זה.

פרופ' מרדכי ברויאר ז"ל כתב מאמר בשם 'הוראת ההיסטוריה ואמונת חכמים',³⁹ ומסקנתו היא שאי אפשר להתעלם מהעובדות ההיסטוריות שמתאימות גם לפשט דברי הכתובים, ויש לנקוט בכמה שיטות חינוכיות כדי לא לערער את אמונת החכמים של התלמידים.

הרב שלמה אבינר כתב תשובה מפורטת על הנושא⁴⁰, בה הוא מציג את הבעיה על שלל היבטיה, ובין השאר הוא מציין שגם ההיסטוריון המפורסם ר' זאב יעבץ תפס את שיטתו של ר' עזריה מן האדומים⁴¹; ושכאשר נשאל רבנו הרב צבי יהודה איך ללמד ולכתוב היסטוריה, הוא השיב שיש לקבל את הכרונולוגיה על פי שיטתו של ר' זאב יעבץ, אף על פי שגם עליו יש כמה קושיות אך הן אינן עקרוניות, ובאופן כללי בדרך זו הפסוקים מתבררים בצורה טובה יותר (מפי הרב יוסף ברמסון, בעל ספר ימות עולם הבית השני, ועיין שם עמ' 154). כדאי להזכיר את דברי הרב שמעון שוואב⁴² שטען שחז"ל הסתירו באופן מכוון את המספר הנכון של ימי הבית השני כדי למנוע מהדורות הבאים את יכולת חישוב הקץ, לפי ההוראה שבספר דניאל (יב, ד): "ואתה דניאל סתם הדברים וחתם הספר עד עת קץ".

סיכום

האם המניין לבריאת העולם הינו מניין קדום מימי בריאת העולם (כפי שהניח ר' יהודה הלוי בספר הכוזרי) – או מניין שהתחיל בתקופה מאוחרת על-סמך חיבור רטרואקטיבי של תקופות הנזכרות בתנ"ך ובדברי חז"ל? התאריך הקדום ביותר של

38 M. First, *Jewish History in Conflict: A Study of the Major Discrepancy between Rabbinic and Conventional Chronology*, (Jason Aronson, 1997)

39 מ' ברויאר, הוראת ההיסטוריה ואמונת חכמים, שמעתי י (תשל"ג), עמ' 52–62. הופיע גם כתדיס נפרד, ובאתר דעת בכתובת: <http://www.daat.co.il/daat/kitveyet/shmaatin/horaat-2.htm>

40 הרב ש' אבינר, שו"ת שאילת שלמה, חלק ו, ירושלים תשס"א, תשובה רכד "בעניין הכרונולוגיה היהודית", עמ' 349–354.

41 תולדות ישראל, ח"ג, מוצא דבר עמ' 10.

42 'Comparative Jewish Chronology' in *Jubilee Volume for Rav Yosef Breuer*, 1962, pp. 177-197.

תאריך ליצירה המוזכר בקדמונים הוא שנת 4231, והוא מתקופת התלמוד; מלבדו קיים היעדר גמור של מקורות מתקופת התלמוד המציינים מניין בפועל לבריאת העולם. מכאן מתבקש לטעון כי המניין טרם התקבל או טרם נעשה בו שימוש. ר' עזריה מן האדומים שיער שהמניין התחיל בימי רבי הלל השני⁴³, או אחרי תקופת הגאונים. למעשה, העדות הראשונה למניין זה היא בברייתא דשמואל בה מופיע התאריך 4536, ותאריך זה מקביל לאמצע תקופת הגאונים. אחריו נמצא התאריך 4564 בכתב יד של סדר עולם זוטא, וכן המצבות מוינוסה שבאיטליה מכילות תאריכים קרובים. בתוך כדי העלאת הנושא הוזכר שיש מחלוקת של שנה בין מניין היצירה הבבלי למניין הארץ ישראלי, וכן הוזכרה (בקצרה) גם הבעייה הכרונולוגית של משך ימי בית שני שיש לה השפעה על מניין הבריאה.

43 מועד יסוד הלוח הוא בשנת 670 לשטרות = שנת 4119 לבריאת העולם.

ידוע כי מניין השנה מתשרי, ובתחילה חנוכה, ואחר כך פורים, ואחר כך פסח ואחר כך שבועות. והנה, הלא ידוע שכל הניסים וכל ההארות שנתגלו בימים הקדמונים מתגלים בכל שנה ושנה, כגון בחנוכה הנס של חנוכה והחסדים שהיה למתתיהו בן יוחנן כהן גדול כאשר אנו מדליקין הנרות של חנוכה, ובפורים מתגלים הניסים והחסדים שנתגלו בימי מרדכי ואסתר, וכן בהארה דשבועות מתגלה בכל שנה ושנה קדושת מתן תורה, וכן בראש השנה מתגלות הארות בריאת העולם כמבואר בכתבי האר"י...

והנה צריכין להבין, למה עשו יום טוב וקבעו בהלל ובהודאה על הנס דשמונת ימי חנוכה ודפורים, ולא עשו יום טוב ביום מלחמת סיסרא, וביום מלחמת סנחריב, וביתר ניסים שבכל יום. אלא, הנס שראו אבותינו ונביאים הקדמונים ואנשי כנסת הגדולה שעושה גם כן פעולה במעשינו הטובים, שאלו החסדים מתגלים בכל שנה ושנה ובכל דור ודור, ומאירים אלו הניסים לפי גודל מעשיהם אשר עשו הקדמונים שיתגלו תמיד, עשאוים יום טוב, כגון חנוכה ופורים ושלוש רגלים. אבל במלחמות סיסרא וסנחריב וכדומה להם ראו הקדמונים שלא היה כח בידם שיתגלה זה ההארה לזה הנס והחסדים ההמה בכל דור ודור ובכל שנה ושנה, לכן לא עשאוים ימים טובים. וזה היה כוונת אנשי כנסת הגדולה 'שעשה ניסים לאבותינו בימים ההם בזמן הזה', כלומר, שאלו החסדים וההארות שהיו אז בימי מתתיהו בן יוחנן כהן גדול מתגלים עד עכשיו בזמן הזה...

רבי לוי יצחק מברדיטשוב, קדושת לוי, קדושות לחנוכה, קדושה ראשונה